

Håndtering av komplekse straffesaker i domstolene

Høyesterettsdommer *Knut H. Kallerud*, Norge

Håndtering av komplekse straffesaker i domstolene

Straffesaksbehandling i Norden belyst ved to fiktive saker

Høyesterettsdommer *Knut H. Kallerud*, Norge

Behandling av straffesaker legger beslag på en vesentlig del av domstolenes kapasitet. Mange har inntrykk av at tidsbruken øker. I artikkelen redegjøres for en spørreundersøkelse gjennomført i Sverige, Danmark, Finland og Norge basert på to fiktive straffesaker. Undersøkelsen indikerer at det er betydelige ulikheter, særlig knyttet til det antall vitner som anses nødvendig og den tid som antas å gå med til hovedforhandlingen. Det reises spørsmål om bevisførselen er mer omfattende enn det som er nødvendig for å belyse skyld- og straffespørsmålet og pekes på muligheter for å bedre rettens styringsmuligheter.

1. Innledning

I Norge hevdes det ikke sjelden at behandlingen av straffesaker tar stadig lengre tid,¹ og – ikke minst – at saksavviklingen går betydelig raskere i våre naboland.² I Norge er det også atskillig oppmerksomhet om mulighetene for å effektivisere behandlingen av straffesaker.³

Blant annet gjennom de nordiske juristmøtene, studieturer, lovarbeid og annen kontakt med kolleger har mange dannet seg et inntrykk av det straffeprosessuelle regelverket i nabolandene. Innsikt i hvordan rettssaker praktisk foregår i de ulike land er kanskje noe mindre utbredt.

En systematisk kartlegging av om det er gjennomgående forskjeller i hvordan vi rent praktisk gjennomfører hovedforhandlingen i straffesaker i de nordiske land er så vidt vites ikke gjennomført. En vitenskapelig holdbar undersøkelse av dette ville være interessant, men kreve betydelige ressurser. Inspirert av de mange gode foredrag og analyser ved tidligere nordiske juristmøter fikk jeg den idé å utnytte det nettverk som juristmøtene utgjør til å foreta en uhyøytidelig undersøkelse av praksis belyst gjennom et par fiktive, men typiske, straffesaker. Resultatene presenteres nedenfor. Selv om undersøkelsen har klare svakheter, kan den likevel illustrere en del problemer, og forhåpentligvis anspore til erfaringsutveksling og diskusjon.

1 Riksadvokat Tor-Aksel Busch og daværende direktør i Domstoladministrasjonen Tor Langbach fastslår således i en kronikk i Aftenposten den 10. desember 2012 at det er «helt på det rene at domstolsbehandling i enkelte tilfeller tar stadig lengre tid».

2 Se for eksempel Tor Langbach og Torolv Groseth, «En sammenlignende gjennomgang av «Fadime»-saken og «Anoo-she»-saken». Publisert på <http://www.domstol.no/no/Domstoladministrasjonenno/Publikasjoner/Rapporter>

3 Se bl.a. Ørnulf Øyen, Tidsskrift for Strafferett (TIS) nr. 2/2013 «Rettsens kontroll med bevisføringens omfang i straffesaker» og Jon Petter Rui i Lov og Rett (LoR) 2013 nr 3 «Mer effektiv gjennomføring av hovedforhandling i store straffesaker - Bruk av saksdokumenter, skriftlige redegjørelser og forberedende rettsmøte». Se også rapport 23. desember 2011 fra arbeidsgruppe nedsatt av Domstoladministrasjonen om «Ressurs- og tidsbruk i omfattende straffesaker, publisert på <http://www.domstol.no/no/Domstoladministrasjonenno/Publikasjoner/Rapporter/>. Tidsskrift for Strafferett inneholder i nr. 4/2013 en rekke artikler hvor behovet for reformer i straffeprosessen diskuteres, ikke minst fra et effektivitetssynspunkt.

2. Undersøkelsen

To fiktive saker

Undersøkelsen er basert på to saker jeg har konstruert med tanke på å få frem mulige ulikheter i hvordan vi behandler ordinære sakstyper i de nordiske land. Jeg har forsøkt å gjøre dem typiske ved å legge inn elementer som erfaringsmessig ofte forekommer i disse sakstypene. For å få frem eventuelle forskjeller i behandlingsmåten, la jeg i begge sakene inn opplysninger som jeg antok måtte være nokså perifere ved avgjørelsen av skyld- og straffespørsmålet.

For begge sakene stilte jeg en rekke detaljerte spørsmål til mine respondenter, særlig knyttet til hvilke bevis som kunne forventes å bli ført og hvor lang tid dette trolig ville ta. Jeg understreket at jeg ikke var ute etter den ideelle fremgangsmåte, men et representativt bilde av hvordan en normalsak, med ordinære aktører, sannsynligvis ville blitt håndtert.

De to sakene presenteres kort nedenfor. Den fullstendige versjonen og de tilknyttede spørsmål følger som vedlegg til artikkelen.

Respondentene

Gjennom de nasjonale styrene for de nordiske juristmøtene ble det valgt ut nasjonale kontaktpersoner for besvarelse av spørsmålene. Fra svensk side er spørsmålene besvart av hovrättsfiskalen Maria Winblad von Walter og advokaten Johan Eriksson, i Danmark av høyesteretsdommer Thomas Rørdam og i Finland av tingsdomare Petra Spring-Reiman. I Norge henvendte jeg meg til riksadvokaten som innhentet uavhengige svar fra statsadvokatembetene i Oslo, Troms og Finnmark, Hordaland og Det nasjonale statsadvokatembetet. Jeg takker alle respondentene for den innsats og tid de har lagt ned i besvarelsen av mine mange spørsmål.

Drap i parken

I denne saken beskrev jeg et drap begått i et rusmiljø hvor både den senere avdøde og tiltalte var straffedømt flere ganger tidligere. De to kom i høyrøstet krangel, og politiet fant den ene av dem med en kniv stukket dypt inn i brystet. Tiltalte erkjente at han hadde hatt tak i en kniv den aktuelle kvelden, og at han ville gi fornærmede en "lærepenge". Han erkjente ikke drap. Forklaringene han ga til politiet var lite konsistente.

Jeg la blant annet inn i saken at det var upresise opplysninger fra flere berusede personer om at den senere tiltalte hadde – eller ikke hadde – ropt noe til fornærmede. Informasjon om hvor kniven var kjøpt og om at helsepersonellet kom noe sent til stedet ble også nevnt. Det fremgår videre av saksbeskrivelsen at det var en barnefamilie til stede i parken og litt om hva familiemedlemmene kunne forklare.

Anklage om voldtekt på ungdomsfest

Hendelsen fant sted hjemme hos en 17 år gammel jente som benyttet anledningen til å ha fest i foreldrenes fravær. Det var et stort antall ungdommer til stede, og det ble konsumert atskillig alkohol. Ut på kvelden gikk to av ungdommene på et rom for seg selv. Det var enighet om at de hadde hatt samleie, men piken anmeldte dagen etter forholdet som voldtekt.

I saksfremstillingen nevnte jeg blant annet at det var foretatt DNA-analyser som viste biologiske spor fra den senere tiltalte, at det var en rekke vitner som hadde forlatt festen før de to gikk på rommet og at det var opplysninger om begge parter fra foreldre, lærere og venner mv.

Svakhetene ved undersøkelsen

Komparative undersøkelser er ikke enkle. Og mot min undersøkelse kan det utvilsomt rettes atskillige innvendinger. Jeg skal nevne noen av dem.

Respondentene arbeider i ulike deler av rettsvesenet og svar er bare innhentet fra en eller noen få personer. Utvalget er altså på ingen måte representativt.

Jeg la som nevnt opp til at svarene så vidt mulig skulle representere den typiske gjennomføringsmåten. Likevel kan det se ut til at noen av respondentene har hatt en form for «best practice» i tankene i enkelte av svarene.

Det er betydelige variasjoner i svarene fra de fire norske respondentene. Jeg tror nok at dette reflekterer en reell ulikhet. Men spredningen kan selvsagt også skyldes at de fiktive sakene, og mine spørsmål, viste seg å gi dårlig grunnlag for presise svar.

Det ligger også en svakhet i at det ikke finnes underlagsmateriale for de to fiktive sakene. Særlig fraværet av etterforskningsdokumenter har nok gjort besvarelsen av spørsmålene vanskeligere enn om det hadde vært reelle saker. Aktor og forsvarer vil selvsagt i en virkelig sak sette opp sine bevisoppgaver basert på en gjennomgang av blant annet vitneforklaringene. Her måtte man nøye seg med min korte, omtrentlige, oppsummering av hva de enkelte kunne fortelle.

Endret perspektiv

Mitt utgangspunkt var å forsøke å identifisere en nordisk praksis og mulige ulikheter. Særlig på grunn av det store spriket i svarene fra mine fire norske respondenter, har jeg dreid oppmerksomheten mer i retning av å beskrive mulige ulikheter uavhengig av land og å problematisere om det er grunnlag for disse forskjellene.

3. Noen hovedfunn

Innledning

Flere av de spørsmålene jeg stilte viste seg ikke å avdekke annet enn at vi i Norden gjør mye nokså likt. Jeg går selvsagt i liten grad inn på slike forhold, men har valgt ut noen funn som jeg tror kan gi grunnlag for erfaringsutveksling.

Omfanget av bevisførselen – særlig om vitner

Generelt – antall vitner

Hvilke vitner som bør føres for å belyse skyld- og straffespørsmålet for retten vil nødvendigvis bero på skjønn, og noen fasit finnes ikke.

Det er enighet om noen vitner som sikkert ville blitt ført. Det gjelder i drapssaken for eksempel et utenforstående vitne som mente å ha sett knivbruk i parken. Det samme gjelder vitner som har hørt utsagn som kan kaste lys over tiltaltes mulige motiv for drapet. I voldtektsaken er det likeledes enighet om at noen vitner som var til stede da fornærmede og tiltalte kom ut fra rommet, ville blitt ført. Det er også klart at fornærmedes venninne, som var med til voldtektsmottaket, ville blitt hørt.

I motsetning til hva jeg antok på forhånd, synes det også å være enighet om at det ikke ville være særlig aktuelt å føre «karaktervitner» – personer som kan uttale seg generelt om

tiltalt eller fornærmedes gode eller dårlige egenskaper – i noen av sakene.

Svarene indikerer forøvrig en påfallende variasjon i hvor mange, og hvilke, vitner det ville være aktuelt å høre i de to sakene.

Det ser ut til at det i Finland gjennomgående ville blitt ført vesentlig færre vitner enn i de øvrige land. I drapssaken ville det i en finsk sak ifølge min respondent antakelig bare blitt ført tre vitner, muligens supplert med noen forsvarervitner. I Danmark ville det kanskje vært aktuelt med 7–8 vitner, i Sverige muligens et liknende antall. Anslagene er her usikre. Svarene fra de norske respondentene varierer fra et antall omtrent tilsvarende det finske svaret til mer enn 15 vitner i alt. I voldtektssaken ville man i Finland antakelig klart seg med 2–4 vitner, i Danmark i underkant av 10 vitner, i Sverige kanskje noen færre. De norske svarene varierer også her, en av respondentene mener det antakelig ville blitt ført opp mot 15 vitner.

Perifere vitner

Drapsaken

I drapssaken var det oppgitt at politiet hadde avhørt i alt 8 vitner som tilhørte det samme rusmiljøet som tiltalte og avdøde. De hadde alle vært til stede da drapet fant sted, men ingen kunne gi særlig presise opplysninger. Alle respondentene mener at tiltaltes venninne, som hadde hørt fornærmede komme med grove uttalelser om tiltaltes mor, ville blitt ført. Ellers varierer svarene fra at hun ville være det eneste vitnet fra dette miljøet til at alle 8 ville blitt ført. En av respondentene oppgir også at det ville være aktuelt å høre som vitne en kvinne fra rusmiljøet som ikke var til stede, men som tidligere mente å ha hørt tiltalte skryte av en kniv, antakelig av samme type som ble brukt ved drapet.

Etter mitt syn er det grunn til å spørre om det kan kaste særlig lys over skyldspørsmålet å føre en rekke vitner som formentlig var beruset da drapet fant sted, og som har det til felles at ingen av dem har sett knivbruk. Det de har – divergerende og upresise – opplysninger om er mulig roping, og for et vitnes vedkommende at hun skal ha hørt tiltalte skryte av en kniv.

Helsepersonellet kom – «av ukjent årsak» – først til drapsstedet 13 minutter etter politiet. En av de norske respondentene mener disse bør føres som vitner siden det er «relevant å stille spørsmål om sen utrykning». Dette svaret illustrerer etter mitt syn en interessant problemstilling: Hva er formålet med en straffesak? Skal straffesaksbehandlingen ikke bare belyse de strafferettslig relevante omstendighetene, men også mulige kritikkverdige forhold begått av innsatspersonell eller andre? I denne saken – som neppe kunne ha noen generell samfunnsmessig interesse eller betydning – er det vanskelig å se noen grunn til å bruke straffesaken til å gå helsevesenet etter i sømmene. I det hele kan det nok være grunn til å reflektere noe over hvilke funksjoner straffeprosessen bør tillates å få utover å være et verktøy for å avgjøre det juridiske skyld- og straffespørsmålet.

En av de norske respondentene nevner også at det ville vært aktuelt å føre ekspeditøren i den butikken tiltalte formentlig kjøpte kniven. Etter min erfaring er ikke slik bevisførsel særlig overraskende. Men relevansen er ikke lett å se.

Voldtektssaken

Det ser ut til å være nokså ulik oppfatning av behovet for vitner også i denne saken. I Finland og Sverige ville det for eksempel antakelig ikke være aktuelt å høre personer som hadde forlatt festen tidlig, mens det i Danmark og muligens i Norge ville vært aktuelt å føre i alle fall noen slike vitner. De norske svarene varierer med hensyn til om den personen som banket på

døren der fornærmede og tiltalte oppholdt seg ville blitt ført som vitne, i de øvrige land synes vedkommende ikke aktuell. Som allerede nevnt, ville det i alle land blitt ført noen av vitnene som var til stede da de to kom ut fra rommet. Men antallet varierer fra et par personer opp til muligens alle festdeltakerne. Fornærmedes kjæreste, som ikke var til stede, ville etter det opplyste ikke blitt ført i Finland og Sverige, mens de andre respondentene antar at han ville møtt.

Svarene varierer også når det gjelder om personell fra voldtektsmottaket ville blitt ført. De fleste norske respondentene svarer at fornærmedes psykolog ville blitt ført som vitne, mens dette ikke synes aktuelt i de øvrige landene. Om dette avdekker en ulik oppfatning av relevansen av denne type opplysninger, er vanskelig å bedømme ut fra svarene.

Også i voldtektsaken er det etter mitt skjønn grunnlag for å stille spørsmål ved omfanget av vitneførselen. Om det er av interesse for retten å høre noe om eventuelle observasjoner av forholdet mellom partene før de – frivillig – gikk på rommet kan det nok være ulike oppfatninger om, men det er vanskelig å se at dette kan være særlig sentralt. Hva som utspilte seg etter at de kom ut er derimot utvilsomt av betydning, men det er kanskje unødvendig å høre mange vitner om dette?

Politivitner

Bedømt ut fra det innhentede materialet kan det virke som om det her er en forskjell mellom praksis i Norge og i de øvrige landene. Verken i Finland, Danmark eller Sverige ser det ut til å komme på tale å føre ansatte i politiet som vitner i noen av sakene, dog med forbehold for at det skulle være særskilte omstendigheter knyttet til avhørene eller annet politiarbeid. Selv om svarene fra de norske respondentene varierer, later det til at det i Norge kan være aktuelt mer rutinemessig å føre enkelte politivitner. Blant vitner som nevnes her er hovedetterforskeren, tjenestemannen som avhørte tiltalte, åstedsgranskeren og den første som kom til åstedet.

Hvis det er riktig at polititjenestemenn gjennomgående oftere føres som vitner i Norge, er det etter mitt syn grunn til å tenke gjennom om dette er en heldig praksis.

Dokumentasjon – tekniske bevis mv.

I drapssaken kan det se ut til at omfanget av dokumentasjonen ville være nokså likt. Alle antar at obduksjonserklæringen og DNA-analysen ville blitt lagt fram, og alle, unntatt Finland, svarer at åstedundersøkelsen ville blitt dokumentert. Likeledes ser det ut til at tiltaltes personlige forhold antakelig ville blitt belyst gjennom dokumentasjon, ikke ved vitneførsel.

I voldtektsaken fremkommer imidlertid noen interessante ulikheter. Det er forskjellige oppfatninger både når det gjelder dokumentasjon av åstedundersøkelsen og DNA-analysen. Etter mitt syn kan det reises spørsmål om relevansen av denne dokumentasjonen. Samleie er ikke bestridt, og det hevdes ikke at tiltalte brukte særlig vold. Hva som da skal belyses gjennom denne dokumentasjonen, kan det være grunn til diskutere.

Tidsbruk

Det kanskje mest interessante, og overraskende, er variasjonene i hvor mye tid respondentene anslår at vil gå med. Det gjelder både hovedforhandlingen samlet og de enkelte elementene i rettsaken.

Det materialet jeg har innhentet sier selvsagt intet om tidsbruken har økt i de senere

år; jeg spurte jo om hvor lang tid som nå ville brukes. Basert på egen erfaring, sammenholdt med svarene nå, våger jeg imidlertid å anbefale noe varsomhet med antakelser om at «alt gikk raskere før».

Min lille undersøkelse avdekket som allerede nevnt betydelige forskjeller i svarene fra de norske statsadvokatembetene. Avvikene i tidsanslagene er til dels ganske oppsiktsvekkende. Om tilsvarende ulikheter også ville oppstått dersom det hadde vært flere uavhengige respondenter i de andre landene, har jeg intet grunnlag for å mene noe om. Men den usikkerhet som svarene avdekker, er i seg selv interessant. Er det slik at vi – i alle fall i Norge – ikke har noen felles forståelse av hvor lang tid det er rimelig at en typisk draps- eller voldtektssak tar? I så fall, bør vi tilstrebe en mer enhetlig oppfatning av dette?

Tidsanslaget for *tiltaltes forklaring* varierer fra i underkant av en time (Finland) til opp mot en halv dag (Sverige), med noe kortere tid i voldtektssaken. Tiden som medgår til dette avhøret vil naturligvis kunne variere atskillig ut fra individuelle forskjeller ved tiltaltes person og hva han husker og ønsker å forklare seg om. Det er derfor neppe grunnlag for å trekke så mye ut av svarene her, utover at den tid man i utgangspunktet er innstilt på å bruke, ser ut til å være nokså forskjellig.

Når det gjelder *vitneførselen* er ulikhetene betydelige. Det skyldes selvsagt at antallet vitner som vil bli ført varierer, jf. ovenfor under punkt 3.2. Svarene etterlater imidlertid også et inntrykk av at den tid som brukes på hvert vitne er forskjellig.

I Sverige angis at det antakelig vil bli satt av en time per vitne. Antallet vitner er noe usikkert, men ut fra svarene kan det se ut til at det i den svenske drapssaken ville gå med fra noen timer til opp mot en dag. I Danmark regner man i drapssaken med mellom en og en halv og to timer til vitneførselen og omlag det samme i Finland. I Norge er forskjellene bemerkelsesverdige: Tidsanslagene varierer fra noen timer og opp til 4 – 5 dager. To av respondentene angir henholdsvis 2 og 2-3 dager. Det er mulig dette er det mest representative for norsk praksis. De samme forskjellene gjør seg gjeldende i voldtektssaken: I våre naboland vil det antakelig gå med noen timer til vitneførsel, mens det i Norge påregnes brukt flere dager.

Hvis det er riktig at vi i Norge bruker dager på vitneførselen der våre naboer bruker timer, burde det være atskillig rom for refleksjon og ettertanke. Gir det noen reelt økt rettsikkerhet med så omfattende vitneførsel og tidsbruk?

Dokumentasjonen ser derimot gjennomgående ut til å gå nokså raskt, og det er nokså liten forskjell i hvilken tid som går med til dette. Heller ikke for partenes *prosedyre* avslutningsvis er forskjellene påfallende. Også her kan det se ut til at det går raskest i Finland (under en time) mens det i Sverige kan gå med en halv dag eller noe mer til dette.

Samlet tid til hovedforhandlingen varierer atskillig. Drapssaken angis i Sverige å ville ta minst 3-4 dager, i Danmark en til en og en halv dag, i Finland maksimalt 5 timer og i Norge kanskje omtrent som i Sverige (svarene er henholdsvis 2, 3, 4 og 6 dager fra de norske respondentene). Voldtektssaken anslås å ville vare omkring 2 dager i Sverige, i Danmark mellom en og en halv og to dager, i Finland 5 timer og Norge kanskje rundt 3 dager (de norske svarene er her henholdsvis 2, 2, 3 og 6 dager).

Det ser ut til at det først og fremst er omfanget og tidsbruken knyttet til vitnene som gir utslag for samlet tid til hovedforhandling. Formentlig er det altså her det særlig er grunn til å feste oppmerksomheten dersom en ønsker å se nærmere på om vi bruker tiden i våre rettsaler riktig.

Aktor i saken foreslår gjennomgående en tidsramme overfor retten. Om retten følger aktors forslag stilte jeg ikke spørsmål om, men jeg har inntrykk av at dette er tilfelle.

Respondentene angir at den tidsrammen retten fastsetter overholdes.

Styring og styringsmuligheter

Jeg går ikke inn på de rettslige grunnlag for at retten kan gripe inn i bevisførselen. Siktemålet har også her først og fremst vært det praktiske: Griper retten ofte inn i partenes opplegg for bevisførselen?

Som premiss for mine spørsmål la jeg inn at aktor og forsvarer ikke ble enige om bevisførselen, og at deres bevisoppgaver samlet sett viste at alle de mulige vitnene jeg hadde listet opp ville bli ført. Selv med et så ekstremt utgangspunkt kan det se ut til at dommerne i alle fall forut for hovedforhandlingen ville være tilbakeholdne med å styre bevisførselen, kanskje med unntak for Finland. Årsaken er formentlig åpenbar: Dommere flest mener at de ikke har tilstrekkelig grunnlag for å overprøve partenes vurderinger.

Dommen

Dommen ser ut til å ville foreligge raskt i alle landene, i alminnelighet kanskje etter en ukes tid. Anslagene over dommens lengde varierer noe, men dette er antakelig vanskelig å angi presist. Det ser ikke ut til å være vesentlige forskjeller i drapssaken og voldtektssaken.

4. Avslutning – noen diskusjonsmomenter

Selv om mye gjøres likt, indikerer materialet at det også kan være betydelige forskjeller. Særlig vitneførselen ser ut til å variere atskillig, og mer enn det er naturlig å forvente i land med så like rettstradisjoner. For Norges del er det også tankevekkende at det kan se ut til at praksis varierer i betydelig grad mellom statsadvokatregionene.

Min lille undersøkelse gir ikke grunnlag for å trekke noen konklusjoner når det gjelder hva som er riktig omfang av vitneførsel i typiske straffesaker. Og kanskje er det heller ikke noe mål å forsøke å standardisere. Til det er de konkrete omstendighetene antakelig for forskjellige. Det bør nok også være rom for at ulike aktører gjennomfører en rettsak på ulike måter. Jeg har likevel vanskelig for å se at det skulle være grunnlag for så store forskjeller som det materialet jeg har innhentet indikerer.

Etter mitt skjønn er det god grunn til fortsatt å drøfte hvordan vi behandler straffesakene. Jeg tror det da kan være grunn til å rette særlig oppmerksomhet mot rent praktiske forhold av den typen jeg har tatt opp ovenfor.

Et spørsmål som etter mitt skjønn er særlig påtrengende, er om retten bør gis mer innsikt i saken før hovedforhandlingen. Det ser som nevnt ut til å være et gjennomgående trekk at dommerne vegrer seg for å gripe inn i omfanget av bevisførselen på forhånd. Det er nærliggende at dette skyldes manglende kunnskap om saken. Om dommeren – som i Norge – ikke har tilgang til annet enn en kortfattet tiltalebeslutning og partenes bevisoppgaver, er styringsmuligheten begrenset. Det er et tankekors at en så krevende ledelsesoppgave som å styre en større straffesak forutsettes utført uten noen form for bakgrunnskunnskap om hva som kan forventes å utspille seg. Det er vanskelig å tenke seg at dette ville blitt akseptert i andre sammenhenger.

Blant mange mulige tiltak her nevner jeg stikkordsmessig:⁴

- Tiltalebeslutningene bør vurderes gjort mer informative. Kanskje kan stevningene i sivile saker i noen grad tjene til inspirasjon her.
- Partenes bevisoppgaver bør bygges ut. Ikke bare hvilke bevis som ønskes ført bør angis, men også konkret hva som skal opplyses ved det enkelte bevis sammen med en kort begrunnelse for behovet for bevisførselen.
- Inspirert av saksforberedelsen i sivile saker bør det etableres en forventning om at partene under saksforberedelsen skriftlig klargjør hvilket faktum som er omstridt, og hvilke anførsler som vil bli gjort gjeldende. Om retten også på forhånd bør gis tilgang til etterforskningsdokumentene kan det nok være ulike oppfatninger om. Men det kan etter mitt syn argumenteres godt også for dette. Jeg vil imidlertid tro det er bedre at partene oppsummerer sine standpunkt i egne prosesskriv enn å henvise retten til etterforskningsdokumentene som ikke sjelden kan være temmelig omfattende.
- Planmøter bør avholdes på forhånd i saker av noe omfang. Hensikten bør både være å gjennomgå bevisførselen, og å identifisere – og forsøke å avklare – uenighet om prosessuelle spørsmål.

Det ville også være nyttig å diskutere på et overordnet plan om hovedforhandlingene i straffesakene bør ha tillates å ha funksjoner utover å avgjøre de tradisjonelle straffeprosessuelle krav. Bør vi tillate at straffesakene også blir en form for granskinger av mulig uheldig opptreden fra offentlige myndigheter som har opptrådt i saken? Når bør dette i tilfelle kunne skje, og innenfor hvilke rammer?

4 Blant de mange som i Norge har vært inne på endringer for å øke rettens styringsmuligheter nevner jeg riksadvokat Tor-Aksel Busch, professor Inge Lorange Backer, ass. riksadvokat Knut Erik Sæther, advokat Anders Brosveet, spesialrådgiver (tidligere direktør for Domstolsadministrasjonen) Tor Langbach og pensjonert førstelagmann Nils Erik Lie. De har alle skrevet innsiktsfullt om behovet for reformer i Tidsskrift for Strafferett nr. 4/2013.

Teser

Omfanget av bevisførselen ser ut til å variere i betydelig grad i sammenlignbare draps- og voldtektssaker, særlig når det gjelder antallet vitner. Det er vanskelig å se et saklig grunnlag for dette i så likeartede rettssystemer som de nordiske.

- Tese 1:** Tidsanslagene for hovedforhandlingen i sammenlignbare saker varierer utover det som er rimelig å forvente.
- Tese 2:** Hvilke temaer det er behov for å belyse gjennom vitneførsel og antallet vitner som bør innkalles for å opplyse den samme faktiske omstendighet bør – i alle fall i Norge – undergis en kritisk vurdering.
- Tese 3:** Det er neppe mulig eller ønskelig å standardisere bevisførselen i straffesaker. Men det bør bli større enighet blant aktørene i straffesakene om hvilke bevis som gjennomgående er relevante, og hvor lang tid det er rimelig å bruke på «normalsaker».
- Tese 4:** For at retten skal kunne styre bevisførselen bør partene klargjøre sine anførsler og avklare hvilke deler av faktum som er omstridt før hovedforhandlingen.

Vedlegg

To fiktive saker med tilhørende spørsmål

Bakgrunn:

De to fiktive sakene som er beskrevet nedenfor, er konstruert med tanke på å få frem mulige forskjeller i hvordan en tenkt retts sak ville forløpe i de nordiske land. Etter saksfremstillingen er det satt opp en del spørsmål. Det er viktig at svarene utformes med tanke på hva som ville være den typiske situasjonen, ikke hva som er ideelt. Poenget er altså i denne omgang ikke å få frem noen form for "best practice", men et så vidt mulig representativt bilde av hvordan en "normalsak", med ordinære aktører, ville bli håndtert. Det kan derfor antakelig være hensiktsmessig at det ved besvarelse av spørsmålene innhentes synspunkter fra de berørte yrkesgruppene; dommere, aktører og forsvarere.

Det tas sikte på presentere resultatene i en av sesjonene på Det nordiske juristmøtet i Oslo i 2014 etterfulgt av en diskusjon blant annet om årsakene til eventuelle ulikheter og hvilket omfang bevisførselen ideelt sett bør ha.

Sak A

Peder Ås og Lars Holm var gamle kjente i hovedstadens rusmiljø. Begge hadde misbrukt narkotika og alkohol i flere år, mottok sosialstønad fra kommunen og manglet fast bosted. De var begge straffedømt flere ganger, blant annet for tyveri, vold og narkotikaforbrytelser. Ås var 38 år gammel, Holm litt eldre.

En varm sommerkveld festet Ås og Holm, sammen med en del bekjente, i en park hvor det var vanlig at rusmisbrukere samlet seg. Parken ble også brukt av barnefamilier, og det var denne kvelden ganske folksomt der. Blant dem som hygget seg med grilling, ballspill og sosiale aktiviteter, var Marte og Jan Kirkerud og Anne og Gunnar Olsen sammen med barna deres som var 11, 13, 15 og 17 år.

Ås og Holm kom ca. klokken 19.00 i høyroestet krangel. Det var da fortsatt lyst. Da politiet kom til stedet klokken 19.07, fant de Holm med en kniv av merke "Rambo" stukket dypt inn mellom to ribben i brystet, litt til venstre for midtlinjen. Holm ble erklært død på stedet av helsepersonell, som av ukjent årsak først kom til stedet kl. 19.20. Obduksjonen viste at knivstikket var dødsårsaken, og at Holm hadde vært sterkt påvirket av amfetamin. En tekniker fra politiet tok bilder under obduksjonen. Han bisto også med å fastslå hvilken retning kanalen fra knivstikket hadde.

Ås erkjente overfor politiet at han hadde hatt tak i en kniv den aktuelle kvelden, men ville – eller kunne – ikke si noe nærmere om hvor den kom fra. Det fremgikk av en av hans mange forklaringer til politiet at han mente å huske at han på et tidspunkt hadde hatt kniven i hånden, og at han ville gi Holm en "lærepenge". Han hevdet konsekvent i sine politiforklaringer at han ikke hadde ment å skade Holm. For øvrig var det betydelige variasjoner i hans forklaringer, blant annet når det gjaldt hva krangelen med Holm gjaldt, hvor lenge den varte, hva som ble sagt, nøyaktig hvor de to befant seg, om Holm hadde forsøkt å slå etter ham og hvordan han hadde holdt kniven. Ved en feil ble det ikke tatt blodprøve av Ås,

men han erkjente at han hadde brukt mye rusmidler i dagene før hendelsen. Etter det han sa til politiet var han ”sanseløs” av rus på det aktuelle tidspunktet. I politiavhøret samme natt vekslet han mellom å uttale at han ikke husket noe, og at han i alle fall ikke hadde ment å skade noen.

Politiet tok opp en lang rekke forklaringer om det videre hendelsesforløp, blant annet ble i alt 8 personer fra rusmiljøet avhørt. En venninne av Ås, Beate Rud, forklarte at Holm hadde kommet med svært grove uttalelser om Ås’ mor, men var lite detaljert i sine forklaringer, muligens fordi hun var nokså sterkt alkoholpåvirket. Tre andre vitner fra det samme miljøet opplyste til politiet at Holm skulle ha ropt noe om en kvinne, kanskje gjaldt det Ås’ mor eller muligens hans tidligere kjæreste. To andre vitner fra rusmiljøet, som oppga å ha vært i samme område som de andre vitnene, mente bestemt at Holm ikke hadde vært høyrøstet. Ingen av vitnene fra dette miljøet kunne fortelle noe om bruk av kniv.

Marte og Jan Kirkerud ga også politiforklaring. Marte hadde vært opptatt med et av de minste barna som hadde forbrent seg på en grill, men hadde hørt noe av ordvekslingen. Hun hadde ikke sett selve hendelsen. Jan Kirkerud hadde hørt bråk, snudd seg og sett to menn som var i krangel. Den ene mente han hadde noe blankt i hånden og gjorde en hugglignende bevegelse. Den andre mannen tok noen skritt tilbake og gikk så i bakken. Han anslo avstanden fra seg til de to mennene til ca. 20 meter. Ved en senere fotokonfrontasjon mente Kirkerud å kjenne igjen mannen som hadde gjort en bevegelse som Peder Ås.

Ekteparet Olsen hadde begge vært opptatt med grillen og hadde ikke sett noe av hendelsen, men hadde hørt at det brygget opp til bråk i rusmiljøet.

Barna hadde hatt samtaler med politiet. Det fremgikk av politiets korte og stikkordspregede egenrapporter at de ikke hadde sett noe av hendelsesforløpet. Formelle avhør av barna ble ikke gjennomført.

Den tekniske etterforskingen viste at det var fingeravtrykk fra Ås på kniven. Det ble også identifisert avtrykk fra to tilstedeværende fra rusmiljøet som til politiet hadde opplyst at de ikke hadde hørt at Holm hadde vært høyrøstet. De to benektet ethvert kjennskap til kniven. Lisa Jørgensen, som hadde brukket benet og derfor ikke var sammen med sine bekjente den aktuelle kvelden, opplyste at hun bestemt mente å ha hørt Ås skryte av den fine ”Rambokniven” som han nylig hadde fått tak i.

Gjennom omfattende etterforsking avdekket politiet at det var solgt 36 kniver av merket ”Rambo” fra fire forskjellige butikker i hovedstadsområdet det siste året. Flere av ekspeditørene var avhørt, og en av dem mente ved personkonfrontasjon å kjenne igjen Peder Ås som en av dem som hadde kjøpt en slik kniv.

Åstedet ble undersøkt av politiets teknikere uten at de fant noe som etter deres oppfatning kunne kaste lys over hendelsesforløpet. Det ble likevel nevnt i åstedsrapporten at det var mye tråkk i området, og at et mønster som tilsvarte sålene på Holms støvler var særlig fremtredende. Det var også spor fra det man mente var Ås’ støvler. Et av sporene kunne etter politiets oppfatning muligens tyde på at Ås ene støvel hadde sklidd på marken før den stanset og avsatte et tydelig avtrykk.

Ved DNA-undersøkelse ble det påvist biologisk materiale fra Holm i blodsprut på en jakke som Ås hadde på seg den aktuelle kvelden. Det ble også funnet DNA-materiale fra Holm på klær andre i rusmiljøet hadde hatt på seg.

Politiet sikret opptak fra to overvåkningskameraer i området. Gjennom etterforskingen ble det avklart at begge opptakene – fra ulike vinkler – viste at Holm og Ås hadde vært i klammeri fra klokken 19.03 til 19.05 den aktuelle kvelden. Det var ikke mulig å se om det ble brukt kniv.

Undersøkelse av Ås' mobiltelefon viste at han den aktuelle kvelden hadde ringt til sin mor klokken 19.06. Moren forklarte til politiet at sønnen hadde vært helt ute av seg og hadde sagt at han hadde "gjort noe forferdelig", men at det var for hennes skyld. Hun hadde imidlertid vanskelig for å få mening i det han sa, antakelig både fordi han var så opphisset og fordi han ikke var edru, mente hun.

En personundersøkelse av Ås viste at han tidlig hadde falt ut av skolen. Frem til han var i tyveårsalderen hadde han hatt en del strøjobber. Senere hadde han ikke vært i arbeid og levde av sosialstønad. Ås hadde ikke vært gift, men hadde to barn som nå var i tenårene. Han hadde flere ganger vært i behandling for sitt rusproblem og hadde året før hendelsen i parken vært innlagt i en institusjon i tre måneder.

Politiet foretok også avhør av både Ås' og Holms familie og venner. De ga gjennomgående gode skussmål til dem begge; selv om de kunne være litt "ville" og hadde fått alvorlige rusproblemer, var de begge "gode på bunnen". Et unntak var en tidligere venn av Holm, Roger Pedersen, som fortalte til politiet at Holm "ble helt umulig i fylla", og at han hadde det med å provosere andre. Ås' sønn Raymond forklarte til politiet at når faren var edru var han "verdens beste pappa og kamerat".

Tiltalen mot Peder Ås lød på forsettlig drap. Han nektet straffeskyld. Saken skulle i første instans behandles i tingretten. En fagdommer og to lege meddommere skulle sammen avgjøre saken i sin helhet.

Spørsmål:

1. Er det aktuelt at aktor og forsvarer holder innledningsforedrag? Hvor lenge kan disse i tilfelle forventes å vare?
2. Hvor lang tid er det naturlig å sette av til tiltaltes forklaring?
3. Hvilke vitner vil typisk bli ført under hovedforhandlingen?
 - a. Vitner fra rusmiljøet? Alle? Noen av dem, i tilfelle hvem?
 - b. Vitner fra barnefamiliene? I tilfelle hvem?
 - c. Helsepersonellet på stedet? Obdusent?
 - d. Den som foretok DNA-analysen?
 - e. Etterforskningslederen?
 - f. Politibetjenten som avhørte Ås?
 - g. Tekniske etterforskere? (Vedr. støvspor, stikkanal fra kniv, undersøkelse av overvåkningskameraer, annet?)
 - h. Betjenten som sto for fotokonfrontasjonen hvor Kirkerud pekte ut Ås?
 - i. Betjenten som arrangerte personkonfrontasjonen hvor ekspeditøren identifiserte Ås?
 - j. Andre politivitner?
 - k. Peder Ås' mor?
 - l. Familie og venner av Ås og Holm? Holms tidligere venn Roger Pedersen? Ås' sønn Raymond?
 - m. Personundersøkeren?
 - n. Personale fra behandlingsinstitusjonen hvor Ås var innlagt?

4. Hvor lang tid anslås det at den samlede vitneførselen ville ta?
5. Vil det være aktuelt å legge frem skriftlige bevis for retten? I så fall hva?
 - a. Obduksjonserklæring?
 - b. Åstedsundersøkelse?
 - c. DNA-analyser.
 - d. Strafferegister. For Ås? For Holm?
 - e. Personundersøkelse?
 - f. Uttalelse fra behandlingsinstitusjonen Ås var innlagt?
 - g. Annet?
6. Hvor lang tid anslås det at dokumentasjonen ville ta?
7. Hvor lang tid er det grunn til å regne med at partene ville bruke på prosedyren, inkludert eventuell replikk og duplikk?
8. Hvor lang tid kan det forventes at hovedforhandlingen samlet ville ta? Dersom det på forhånd settes av en bestemt tid til forhandlingene, hvordan fastsettes denne? Overholdes tidsrammen i praksis?
9. Hvor lang tid etter hovedforhandlingen er det realistisk å forvente at det går før dommen foreligger?
10. Anslagsvis hvor lang vil en fellende dom være?
 - a. a) 5 sider eller mindre?
 - b. b) 5-10 sider?
 - c. c) 10-20 sider?
 - d. d) mer enn 20 sider?
11. Vil det inngå andre elementer i hovedforhandlingen enn dem som er nevnt ovenfor? I så fall hvilke, og hvor lang tid vil de ta?

Sak B

Ida var 17 år gammel og benyttet anledningen til å ha fest hjemme en helg foreldrene var bortreist. Hun inviterte venner fra sitt skolemiljø, i alt rundt 25 ungdommer. De fleste hadde med seg alkohol, og stemningen steg utover lørdagskvelden. Mange var kjærestepar og noen tok i bruk husets mange soverom. Ida havnet sent på kvelden inne på sitt soverom sammen med den jevnaldrende Preben som hun perifert kjente fra skolen.

Ida møtte dagen etter opp på voldtektsmottaket sammen med bestevenninnen Charlotte. Etter undersøkelse og samtale der valgte hun å anmelde Preben for voldtekt.

Ida og Preben ga senere ulike forklaringer til politiet om hva som hadde skjedd på rommet, men forklaringene var sammenfallende med hensyn til at de hadde hatt samleie.

Ida forklarte at hun syntes Preben var sjarmerende og kjekk, og at hun ville vise ham rommet sitt. De hadde utvekslet kjærtegn, men hun hadde raskt gjort det klart at hun ikke ville ha sex med ham. Preben hadde til å begynne med akseptert dette, men ble etter hvert mer pågående, forklarte hun. Til tross for at hun sa tydelig nei og gjorde motstand, hadde han kledd av henne og gjennomført samleie med henne. Preben var stor og kraftig og hadde ikke brukt vold utover at han holdt henne fast. Hun hadde ikke turt å rope på hjelp siden Preben virket så skremmende. Han sa blant annet at “det pene ansiktet blir ikke til å kjenne igjen om du finner på noe tull”. ”Hele opplegget var sånn at jeg ikke hadde noe valg”, forklarte hun. Hun var beruset, men ikke mer enn at hun kunne gjøre seg tydelig forstått.

Preben forklarte at han likte Ida svært godt og ville mer enn gjerne bli med henne på

rommet. Han bekreftet Idas forklaring om kjærtegn, men hadde oppfattet det slik at Ida ikke gjorde motstand mot ”å gå videre”, som han uttrykte det. Han hadde riktignok ikke oppfattet Ida som særlig ivrig, men hadde ikke oppfattet at hun virkelig motsatte seg samleie. I så fall ville han selvsagt respektert dette, sa han. Preben var ikke beruset.

Politiet avhørte samtlige festdeltakere. 10 personer hadde forlatt festen før Ida og Preben gikk på rommet. De forklarte seg sammenfallende om en trivelig fest. Flere opplyste at de hadde forstått at ”det lå noe i luften” mellom Ida og Preben, men uttalte seg ulikt om hvem som var den mest aktive og om det hadde vært noen form for intim kontakt mellom dem.

De festdeltakerne som ble værende i huset utover natten, ga ulike politiforklaringer. Prebens kamerater bekreftet at Preben og Ida hadde forsvunnet på rommet og blitt der lenge. En av dem mente han hadde banket på døren på et tidspunkt uten å få noe svar. Da Ida og Preben kom ut fra rommet, opplyste flere av kameratene at det virket som om ”stemningen var dårlig”, og Preben hadde til sin nærmeste venn Tobben mumlet noe om at Ida var ”vanskelig”.

De øvrige festdeltakerne ga inngående forklaringer om hva de hadde sett og hørt av kontakten mellom Ida og Preben. Det var atskillige variasjoner i deres forklaringer, men hovedinntrykket var at Ida og Preben var i ferd med å innlede en mer intim kontakt. Noen av dem hadde reagert på dette siden de trodde Ida fortsatt var kjæreste med Trond, som var bortreist den aktuelle kvelden. Andre hadde gitt opplysninger om at det ”var som forventet at Ida benyttet sjansen”.

Håkon, som hadde gått i samme klasse som Ida siden barneskolen, kunne opplyse at Ida var ”lett på tråden”, og at hun ”lå med hvem som helst”. Ida avviste dette og fortalte at hun ikke hadde hatt samleie med noen andre enn Trond før voldtekten. Idas venninner Hetti, Netti og Letti mente med sikkerhet å vite at Ida hadde vært trofast mot Trond, som hun hadde vært kjæreste med i flere år.

Trond opplyste til politiet at han om natten hadde fått en tekstmelding fra en av deltakerne på festen hvor det sto: ”Preben koser seg med Ida, synd du ikke er her og kan ivareta dine interesser.” Han hadde ringt Idas mobiltelefon mer enn 20 ganger, men fikk først svar på formiddagen. Ida hadde da fortalt at Preben hadde voldtatt henne, og at hun var på vei til voldtektsmottaket. Trond fortalte om dette til sine foreldre, som han var sammen med på hyttetur.

Idas bestevenninne Charlotte var heller ikke på festen. Hun forklarte at Ida hadde ringt henne ut på formiddagen dagen etter og vært fortvilet. Hun gråt og snakket usammenhengende, men Charlotte forsto at Preben hadde voldtatt henne. Hun fulgte henne derfor til voldtektsmottaket. Charlotte syntes situasjonen var så vanskelig at hun delte sine bekymringer for Ida med sine foreldre. Ida fortalte om voldtekten til sine foreldre da de kom hjem søndag kveld.

Politiet undersøkte Idas rom. Det var intet påfallende der. Sengetøyet ble undersøkt, og det ble ved DNA-analyse funnet biologiske spor fra Ida og Preben. Prøver tatt fra Idas undertøy og skjede viste også DNA-materiale fra Preben.

Ida ble undersøkt av lege på voldtektsmottaket. Hun fant intet påfallende bortsett fra et lite blåmerke på innsiden av Idas venstre lår. Sykepleieren anmerket i sin rapport at Ida var ”opplost” og sterkt preget av hendelsen. Dette ble bekreftet av en psykolog Ida oppsøkte et par dager etter hendelsen.

Også Preben ble undersøkt av lege, som ikke hadde noe å bemerke utover et lite risp på høyre kinn som Preben ikke kunne huske hvordan han hadde fått.

På anmodning fra Prebens forsvarer foretok politiet avhør av Prebens klasselærer og

tre ledere i hans idrettsforening. De ga alle Preben det aller beste skussmål. Også hans foreldre ga forklaring og kunne opplyse at Preben var fortvilet over anklagen, som han kategorisk avviste.

Statsadvokaten henla saken ”etter bevisets stilling”. Etter klage tok riksadvokaten ut tiltale for voldtekt.

Preben nektet straffeskyld. Saken skulle i første instans behandles i tingretten. En fagdommer og to lege meddommere skulle sammen avgjøre saken i sin helhet.

Spørsmål:

1. Er det aktuelt at aktor og forsvarer holder innledningsforedrag? Hvor lenge kan dette i tilfelle forventes å vare?
2. Hvor lang tid er det naturlig å sette av til:
 - a. Fornærmedes forklaring?
 - b. Tiltaltes forklaring?
3. Hvilke vitner vil typisk bli ført under hovedforhandlingen?
 - a. Vitner som hadde forlatt festen før Ida og Preben gikk på rommet?
 - b. Personen som banket på døren uten å få svar?
 - c. Vitner som var til stede da Ida og Preben kom ut fra rommet? Alle, eventuelt hvem?
 - d. Ville det være aktuelt å føre Håkon og Hetti, Netti og Letti som vitner?
 - e. Idas kjæreste Trond?
 - f. Venninnen Charlotte?
 - g. Idas foreldre?
 - h. Charlottes foreldre?
 - i. Prebens foreldre, lærer, idrettsledere?
 - j. Personale fra voldtektsmottaket?
 - k. Psykologen Ida oppsøkte?
 - l. Personale som utførte DNA-analysene?
 - m. Politiets åstedsgranskere?
 - n. Politiets etterforskningsleder?
 - o. Politibetjenten som foretok avhør av Ida og Preben?
 - p. Andre?
4. Hvor lang tid anslås det at den samlede vitneførselen ville ta?
5. Vil det være aktuelt å legge frem skriftlige bevis for retten?
I så fall hva?
 - a. a) Erklæring fra voldtektsmottaket?
 - b. b) Åstedsundersøkelse?
 - c. c) DNA-analyser?
 - d. d) Annet?
6. Hvor lang tid anslås det at dokumentasjonen ville ta?
7. Hvor lang tid er det grunn til å regne med at partene ville bruke på prosedyren, inkludert eventuell replikk og duplikk?
8. Hvor lang tid kan det forventes at hovedforhandlingen samlet ville ta?
9. Hvor lang tid etter hovedforhandlingen er det realistisk å forvente at det går før dommen foreligger?

10. Anslagsvis hvor lang vil en fellende dom være?
 - a. 5 sider eller mindre?
 - b. 5-10 sider?
 - c. 10-20 sider?
 - d. mer enn 20 sider?
11. Vil det inngå andre elementer i hovedforhandlingen enn dem som er nevnt ovenfor? I så fall hvilke, og hvor lang tid vil de ta?

Felles for begge saker vedr. rettens mulighet for styring av bevisførselen:

Forutsetningen er her at aktor og forsvarer ikke blir enige om bevilbudet. Deres bevisoppgaver viser at samlet sett vil alle vitnene nevnt under spørsmål 3 bli ført og all dokumentasjon listet opp i spørsmål 4 bli lagt frem.

I. Er det sannsynlig at dommeren/retten ville grepet inn i dette før hovedforhandlingen? Hvilke praktiske og rettslige muligheter står i tilfelle til rettens rådighet?

II. Forutsatt at intet gjøres på forhånd, er det rimelig å forvente at retten ville grepet inn i bevisførselen under hovedforhandlingen? Hvilke praktiske og rettslige muligheter står i tilfelle til rettens rådighet?

Det privatrettslige forbrukervernet på finansområdet

Stipendiat *Marte Eidsand Kjørven*, Norge